

CSORBA LÁSZLÓ

A HALÁL TÉNYEI, AVAGY A TÉNYEK HALÁLA?

Széchenyi István utolsó húsvétja – 1860. április 8.

Anagy kérdés a kezdetektől nyitott. Nem sokkal a halálhír vétele után már terjedni kezdett a szóbeszéd: az öngyilkosság porhintés csupán, és a bécsi udvar sötét erőt kell keresni a háttérben! Ők gyilkoltatták meg Széchenyi Istvánt – suttogták a nemesi portákon és a jobbágykunyhókban –, hogy bosszút álljanak rajta az önkényuralmi rendszerrel szembeni, kíméletlen kritikájáért, és hogy ne lehessen a nemzeti követeléseket mind határozottabban újrakövetelő magyarság szellemi vezére.

Igaz volt-e vajon e szóbeszéd, vagy egyfajta politikai folklórnak tekinthető: a bécsi udvar iránti utálattól táplált, szinte természetes reakció a nagy ember elvesztése hallatán? A kérdést a kiegyezés idején, a dualista Magyarországon nem lehetett tudományosan megvizsgálni, hiszen azzal az uralkodóval kötött hatalmi alkut a magyar politikai elit, aki nemcsak az aradi 13 haláláért volt végső soron felelős, de – ha bebizonyulna a szóbeszéd! – a „legnagyobb magyar” szomorú végzetéért is... Az első világháború után, a Monarchia szétesését követően azonban a korábban képzelhetetlen hatalmú dinasztia csupán egy lett az európai főrangú családok sorában. Se módja, se ereje nem maradt ahhoz, hogy megakadályozza a kutatást a császári adminisztráció titkos iratanyagában. És akadtak is kutatók, akik végre nekiláthattak az „igazság” felderítésének. Ám komoly meglepetésre a bécsi Házi, Udvari és Állami Levéltár, a Katonai Levéltár, a belügyi és a külügyi iratgyűjtemények legtutkosabb zugaiból sem került elő semmi kompromittáló adat. Tudjuk persze, hogy ez nem bizonyít semmit – a különösen gonosz dolgokat különösen

Az ember meghalt, de az élő Széchenyi története, az újkori magyar történelem talán leghatásosabb mítosza elindult hódító útjára.

nagy sötétben szeretik elkövetni az azzal megbízottak... De azért furcsa volt, hogy a spekulatív alapon könnyen megfogalmazható ötletek – követve a „*cui prodest?*” („kinek használ?”) ősi kérdését – mögé nem sikerült semmiféle egyértelmű, áruklódó dokumentumot felsorakoztatni. Sőt az előkerülő források inkább arról szóltak, hogy a döblingi elmeogyintézet ápolójának ügyével foglalkozó bécsi „hatalmasok” éppen-hogy sajnálták, miszerint a „célszemélyt” nem lehetett többé felelősségre vonni. Nádasdy Ferenc igazságügyminiszter kb. egy hónappal a tragédia után egy, Ferenc József császárhoz intézett felterjesztésében a felségsértő röpirat, a *Blick* utáni nyomozás ügyében úgy érvelt, hogy ha a „fő bűnös, maga a szerző már nem vonható felelősségre”, mert „önkezével vetve véget életének, elkerülte a törvényes megtorlást”, akkor jobb nem élezni a hangulatot a kisebb bűnösök (pl. a fia, Széchenyi Béla) elítélésével. Ugyanígy Mecsery Károly gróf birodalmi rendőrminiszter is fél esztendővel az események után azzal az indokkal kérte a gróf elleni korábbi eljárás leállítást, miszerint öngyilkos tétével „megelőzte az igazságszolgáltatást”.¹ E szakemberek beadványai az általuk követett vizsgálatok megalapozottságát és igazát bizonygatták, és nem örültek annak, hogy ellenfelük egyik pillanatról a másikra eltűnt a célkeresztből.

Az öngyilkosság–gyilkosság vita lehetséges érveit és ellenérveit úgy tudjuk a legegyszerűbben áttekinteni, ha fellapozzuk a gyilkosságelmélet legismertebb képviselőjének, Kacziány Gézának 1931-ben publikált kötetét, melynek címe: *Széchenyi meggyilkoltatása 1860. április 8-án*. A családi hagyományaiból a felvidéki protestáns örökséget magával hozó sikeres író rendhagyó pályát futott be, melynek során amerikai lelkeszi tapasztalatait és német, angol műfordítói munkásságát egyaránt egy olyan nemzeti szenvedély szolgálatába állította, amely a Habsburgokban a magyarság ősellenségét, legjobbjainak elemésztőjét látta. Munkája – melyet az Országos Habsburg Ellenek Liga nevű szervezet adott ki – nem a tények hűvös sorolása és az érvek-ellenérvek szenttelen rostája. Pamflet a javából, amely már címében is, messze minden érv előtt, ellentmondást nem tűrően leszögezi: a „legnagyobb magyart” meggyilkolták! Ám a szerző nemcsak propagandát űz, de időnként érvel is, így munkája végső soron alkalmas arra, hogy segítségével a téma fontosabb kérdéscsoportjait végigvegyük.

Kacziány azzal „állítja be” a történelmi színpadképet, hogy kijelenti: már a solferinói vereséget (1859) követő hadisikkasztási botrányok nyomán bekövetkező két nevezetes haláleset – August Eynatten báró altábornagyé, amely megelőzte, és Karl Bruck báró pénzügyminiszteré, akié követte Széchenyiét – sem öngyilkosság volt. Költői képpel azt sugallja, hogy „cs. kir. Erynnisek” pusztították el őket – vagyis valójában az itáliai háborús vereség után megrendülő birodalmi hatalmi gépezet volt a bűnös, hogy ne leplezhessék le a hadiszállítási visszaélések még magasabb állású felelőseit. Ezt az állítást azonban *semmiféle bizonyítékkal nem támasztja alá*, miközben mégis erre fűzi fel gondolatmenetét: „Nem csoda, hogy az első áldozat gyanús esete után jöven Széchenyié, mindenki gyilkosságra gondolt, viszont a bécsi rendőrség meg mindent elkövetett, hogy az öngyilkosság látszatát fenntartsa.”² A mondat logikai buktatója nyilvánvaló: első felében még korrekten utal arra, mire *gondolhattott* a közvélemény, második felében azonban már sajnos súlyosan csúsztat, amikor minden érdemi érvelés nélkül, eleve *látszatnak* minősíti az öngyilkosságot.

Közismert, hogy Széchenyi a Bach-rendszert kigúnyoló könyve, a *Blick* sikerét követően titkos röpirat- és cikkgyártó tevékenységet indított annak érdekében, hogy az európai vezető sajtóorgánumokat a bécsi önkényuralmat leleplező írásokkal ellátssa. Ennek során több munkatársra támaszkodhatott, akik hol szerzőként, hol szerkesztőként, hol másolóként, hol a kéziratok külföldre csempészőiként segítettek hazafias erőfeszítéseit.³ Közülük a két legjelentősebb személyiség – Falk Miksa és

Kecskeméthy Aurél – később közzétette visszaemlékezéseit, és mindekető, saját tapasztalataira hivatkozva, az öngyilkosság mellett tette le voksát. Kacziány kötete következő oldalán ezért őket nevezi meg a szerinte hazug rendőrségi propaganda első számú terjesztőiként. Falk bécsi német újságíróként úgymond „az ottani rendőrség hatalmában állott”, Kecskeméthy pedig, „az ismert bérenc író”, egyenesen rendőrbiztos alkalmazásban állt a bécsi policájnál.⁴ Ám itt sem tényekről, hanem hangulati érvekről van szó. Kacziány nem ereszkedik a két nagynevű újságíró terjedelmes Széchenyi-irodalmának vizsgálatába, hanem magukat a szerzőket nyilvánítja egy-egy éles félmondattal hiteltelenné. Eljárását azonban a tények nem támasztják alá. Így Falk Miksa ekkoriban egy takarékpénztárnál dolgozott, és csak mellékesen írogatott a bécsi sajtóba. Idővel a Deák-párt egyik vezető tekintélye, a hazai újságírás „nagy öregje” lett, egész életének meghatározó élményeként őrizve a Széchenyi-barátságot. Minden közelebbi érv nélkül így egyszerűen hiteltelen rágalom azt állítani róla, hogy 1860-ban rendőrsoldban állt. Kecskeméthy bonyolultabb eset, hiszen ő valóban rendőrségi alkalmazottként dolgozott ebben az időben. De már Angyal Dávid, a kiváló történész, Falk és Kecskeméthy vonatkozó, a döblingi tragédiával kapcsolatos irathagyatékának közreadója is úgy látta, hogy Kecskeméthy őszintén és becsületesen állt Széchenyi oldalára, és éppenséggel rendőrségi feletteseit csapta be, nem a „legnagyobb magyart”, akivel a találkozás számára is a legmeghatározóbb szellemi-elméleti élmény lehetett egész életében. És a bécsi rendőrmisztériumi iratanyagban valóban nincs arra vonatkozóan egyetlen cédula sem, amelynek alapján bárki konkrétan megkérdőjelezhetné Kecskeméthy jóhiszeműségét mindazzal kapcsolatban, amit Széchenyi haláláról írt.⁵

Kacziány hangsúlyozza, hogy a gróf lakosztályában nem voltak fegyverek, különben azokat is nyilván a vizsgálat során lefoglalták volna.⁶ E ponton azonban figyelmen kívül hagyja az intézet vezetője, dr. Gustav Goergen bírósági vallomását (pedig már 1863-ban közreadta a bécsi *Die Glocke*), melynek nyomán világossá válik, hogy a gróftól kiszolgáló személyzet bármikor elláthatta és el is látta lőfegyverrel Széchenyit, ha akarta.⁷ Falk Miksa visszaemlékezéseinek szórványos bírálata után hozza fel legsúlyosabb kifogását, leglényegesebb érvét – azt a mozzanatot, amely kora ifjúságától szöveget üthetett a fejébe, és mintegy anyagi támasztéka lehetett ideologikus érvelésének. A szituáció megértéséhez azonban előbb látnunk kell, milyen helyzetben találták meg az inasok és a segédorvos, dr. August Goldberg április 8-án reggel a holttestet a grófi lakosztály belső szobájában.

„Micsoda rémületes látvány várt ott bennünket! – vallotta később az egyik szolga, Jakob Brach. – A gróf felöltözve, szétroncsolódott fejjel ült a karosszékekben, és a jobb kéz tartotta még a pisztolyt, amellyel a halálba küldte magát.”⁸ „Két keze a combján nyugodott, könyöke a szék karfáján – írta később a sajtó a büntetőbíróság helyszínelő bizottságának jelentése alapján. – A gyilkos szerszám ferdén feküdt a combon és a bal kézen. Fejének bal oldala teljesen szét volt roncsolva, a koponyafal négy-öt lábnyira hevert a földön, a szétloccsant agyvelő a falakon és a mennyezeten volt. Lőanyag gyanánt gyapotfojtást találtak, és az agyvelőben elszórtan több madársőrétet.”⁹

Kacziány ismerte a fenti leírást, elsősorban Kecskeméthy Aurél majdnem szó szerint azonos közléséből, és erre reflektálva fejtette ki saját elméletét. „A fennebbiek-ből kitűnik, hogy a gyilkos lövés bal oldalról érte a koponyát, eszerint Széchenyi, ki nem volt balog, öngyilkosságára bal kezét használta volna. Ez azonban olyan ember-nél, ki nem akarja, hogy esetleg csak kínlódjék, kizártnak tekinthető. A bal kéz megbízhatatlan és ügyetlen szolga e célra, s ha a gróf magát akarta megölni, föltétlenül az igen gyakorolt jobbot választja. A pisztoly a bal combon feküdt. Próbáljon egy öngyilkos egy homlokához szorított pisztolyt elsűtni s aztán hagyja kezét szabadon le-

hullani, mintegy önsúlya szerint, vajon eshetik-e a pisztoly és a kéz a combra? Semmi esetre sem – mindkettőnek a test mellett kell lehullania, a pisztolynak a földre, a kéznek egyenesen a test mellett. A helyzet tehát, melyben a vizsgálóbíró a testet találta, preparált volt. Feltehetjük dr. Görgenről, hogy nem nyúlt hozzá, a vén szolgákról pedig, a gyáva svábokról, kik a halálnak első meglátói voltak, azokról meg éppen [azt tehetjük fel], hogy jobban iszonyodtak a halottól, mintsem rajta igazítani mertek volna.”¹⁰

Az utolsó megjegyzések nyilvánvalóan komolytalanok: sem az orvostól, sem a gyógyintézeti ápolószemélyzetről nem tehető fel, hogy ne mernének egy halotthoz hozzányúlni, főleg ha komoly érdek szólna a „preparálás” mellett. (A durva nacionalista kiszólás bájosan tetézi a lélektanilag hibás megállapítást...) De ennek mérlegelése valójában fölösleges, ugyanis arra a „technikára” vonatkozóan, hogy miképp is eshetett a lövés, olyan tanúbizonyság áll rendelkezésünkre, amely *maradéktalanul megmagyarázza* a kezek és a pisztoly helyzetét is.

A halála előtti esztendőben Széchenyi sokat foglalkozott a nagycenki új katolikus templom felépíttetésével, így ekkoriban közeli kapcsolatot tartott a plébánossal, Tolnay Antallal. Nos, a nagycenki kastélymúzeum tárlójában ma is megtekinthetők a jeles pap történeti értékű feljegyzései. „Tisztelt Utódim! – róttá emlékezéseit a parókia történetének adatai közé a döblingi halott egykori meghitt embere. – Lehetséges, hogy idővel fognak lenni, valamint halálakor is voltak, kik belviszonyaiba nem lévén beavatva, az agyonlövést, vagyis öngyilkosságot tagadni buzgólkodnak, és azt véletlennek vagy más által megparancsoltnak, érdekből vagy félelemből történnék lenni állítják. Ez nem áll, ő maga magát végezte ki, erről szeretett neje, a kegyes Grófnő, kedves Gyermekei és grófi nemzetségének minden egyénje erősen meg voltak győződve. Ő, még egészséges korában, öngyilkosságról lévén szó, állította, hogy az öngyilkosság nevei között legbiztosabb és legkevesebb szenvedéssel van az agyonlövés összekapcsolva, és azon ellenvetésre, hátha az ember rosszul talál?, válaszolta: legbiztosabb, ha az illető bal kezét élére állítva, bal szemöldöke alá szorítva helyezi és a pisztolynak csövét alája teszi és elsüti, a fenntartott bal kéz nem engedi a pisztoly billenését. S csakugyan halála után combján nyugvó bal kezének tenyere (Zselle székben ült) fekete volt a lőpornak füstjétől, jele, hogy a fentebbi módon cselekedett.”¹¹

A ravaszt tehát valóban a jobb kéz húzta meg, de a csövet a bal szorította a bal szemöldök alá – a boncolási jegyzőkönyv szerint pontosan az ornyeregnek a bal szem felőli zugába. Amikor a becsapódó sörétadag szétrobbantotta a bal koponyafelet, és lerepesztette a hátsó koponyafalat, a két kéz aláhullott a karosszékben ülő halott combjaira: a bal még a csövénél fogva a fegyvert és így akadályozva lezuhanását, a vele együtt mozgó jobb pedig még „visszafelé” markolva a pisztoly ravaszát és agyát. Nem kizárt, hogy ezen a pozíción még igazgattak a holttest megtalálói, de magának az alaphelyzetnek a létrejöttéhez – immár könnyű belátni – nincs szükség külső beavatkozásra.

A leglényegesebb tény azonban *a bal tenyér fekete puskaporos szennyezettsége*: kijelenthető, hogy eddig senki kutató nem állt elő akár a leghalványabban valószínűsíthető magyarázattal sem arra vonatkozóan, hogy ez miképp következhetett be, ha nem úgy, amiként fentebb Tolnay plébános úr az öngyilkosságot elmagyarázta. Minden bizonnyal ez az oka annak, hogy az utóbbi évtizedekben már *nincs olyan szakmabeli történész, aki a gyilkossági elméletet komolyan képviselné.*

Kacziány Géza természetesen nem ismerhette a nagycenki plébános feljegyzéseit (hiszen azokat csak 1960-ban közölte Tilkowszky Lóránt), így nem tudta, maga Széchenyi miképp képzelte el az ideális öngyilkosságot. Könyvének további részében az egyszer már megragadott gondolat hajtotta tovább drámakereső igyekezetét. Az öreg

inast, Sebastian Pichlert így szerinte azért kellett eltenni az útból, mert ő engedte be Széchenyihez és így ismerte a „gyilkost”. A gróf barátját, Jósika Samu bárót pedig úgymond szarvasgombával mérgezték meg, még március elején egy Széchenyinnél rendezett ebéden. Az „étket” persze a grófnak szánták, de ő emésztési zavarok miatt nem kért belőle. Kacziány nem vesz tudomást arról a korabeli sajtóban többször emlegetett tényről, hogy a volt erdélyi kancellár régóta súlyos epekőbajjal küszködött – szerinte a méreggel viaskodott két hétig, míg az végül a sírba vitte. („Másodszor” már, úgymond, azért nem méreggel kísérleteztek Széchenyinnél, mert a Jósika-eset „figyelmeztette” őt, és óvatosabbá vált!) Goergent is titkos kezek ölték meg hamarosan, nem hasnyálmirigy-gyulladás okozta korai halálát Badenben, ahogy holmi helyi orvosok állították. Az élet valódi, de egymástól szinte bizonyosan független drámáit így fűzte össze a szerző agyában egyetlen Agatha Christie-regény lapjaira a valóságként átélt prekoncepció élménye. Mindezekre az állításokra ugyanis Kacziány Géza az *églágon semmilyen bizonyítékot nem hoz fel*.

Könyvének hátralévő részében a szerző sorra veszi a „legnagyobb magyar” döblingi irathagyatékának azokat a darabjait, amelyek valóban kimerítették a felségsértés fogalmát és korabeli büntetőjogi kritériumait. Ezekből tucatnyi idézet csokorba gyűjtve véli úgy: alapos oka volt a császári udvarnak, hogy – részben bosszúból, részben előrelátásból – egyszer s mindenkorra kiiktassa a gróft a hatalmi játéktérből. Ennek bizonygatása során azonban a szerző sokkal nagyobb jelentőséget kénytelen tulajdonítani a döblingi „remetének”, mint amekkorával ő a kor politikai valóságában ténylegesen rendelkezett. Tisztelet, becsület – de igazság is: a „legnagyobb magyar” a hazai szívnek örökké fontos marad, de a birodalmi politikában egy csekélyebb jelentőségű, izgága alattvaló volt csupán. A *Blick*nek jelentős nemzetközi visszhangja volt, de nem döntött el semmit: a hangulatviszonyokat befolyásolta Bécs ellenében, ám a változásokat alapvetően az itáliai katonai vereséget követő válság és a magyarországi politikai állapotok kölcsönhatásai határozták meg.¹²

Kacziány természetesen azt az érvet is felhossa álláspontja támogatására, hogy a hívő katolikus Széchenyi vajon megszeghette-e az öngyilkosság keresztényi tilalmát. Megfogalmazza ugyanezt mintegy „visszafelé” is: az öngyilkos nem kaphat egyházi temetést, így az a tény, hogy a gróft mégis katolikus pap temette el, meghozzá a legszabályosabban, indirekt módon cáfolja öngyilkosságát.¹³ A „legnagyobb magyar” azonban nem a mindennapi ember fogalmainak kötelékével kapaszkodott istenébe, és ha úgy vélte, az aktuális egyházi előírások ellentétbe jönnének lelkiismereti meggyőződésével, akkor – munkásságának számos részlete tanúsítja – inkább az utóbbit követte, hite szerint persze vállalva azt is, hogy számot kell majd adnia róla a végső órán.¹⁴ De maga a katolikus egyház is mély pszichológiai megértéssel kezelte ezt a különleges esetet. Szeredy József professzor, a kortárs egyházjogi szakértő azt írja az egyházi temetéssel kapcsolatos tilalmakról, hogy az öngyilkost valóban nem szabad eltemetni – kivéve, ha elmezavar valószínűsíthető. „Kétség esetén az teendő föl, hogy az öngyilkosság nem esik beszámítás alá, s ily esetben az öngyilkos egész csendben egyházi szertartással eltemethető. Némely országban annak megítélése: vajon az öngyilkosság beszámítható-e? és következőleg az öngyilkos eltemethető-e?, a helybeli lelkész-, az előljáróság- és orvosból álló bizottsághoz tartozik; Magyarországon ennek megítélése a plébános lelkiismeretére van hagyva; a beszámíthatás megítélésére pedig irányadóul lehet tekinteni az öngyilkos körülményeit, előéletét, de különösen az orvosok véleményét.”¹⁵ Tolnay Antal cenki plébános, a Széchenyi család már említett, közeli híve a fentieket mérlegelve maga döntött úgy, hogy eltemetheti a gróft – és e döntését, a hozzá való jogát, a benne megnyilvánuló bölcs nagyvonalúságot semmilyen hatóság, se egyházi, se világi, soha meg nem kérdőjelezte.

A beszámíthatóság kérdése kapcsán ugyanakkor az egész öngyilkosság-gyilkosság problémakör egyik legérzékenyebb pontjához érkeztünk el. Ezt Kacziány szóba se hozza, annyira nyilvánvalónak találja rá a feleletet: szerinte Széchenyi valójában nem volt beteg. A gyilkosságelmélet mai hívei csak annyiban toldják meg elődjük gondolatmenetét, hogy ezt még jobban hangsúlyozzák, sőt érvelésük egyik alapelemévé teszik. Jó példa erre Tarics Péter újságíró munkája, amely a gróf halálának 150. évfordulóján látott napvilágot. Kacziánnyal teljesen hasonló módon használja fel a katolikusság látszólagos ellenérvét és a holttest helyzetéből fakadó magyarázatokat,¹⁶ majd megtoldja mindezt az elmeállapottal kapcsolatos cáfoló kijelentésekkel.¹⁷ Szerinte csupán „idegösszeomlásról” lehet beszélni, de elmebetegségről semmiképpen.

Sajnos nincs itt mód hogy Széchenyi betegségéről a legújabb szakirodalom álláspontját összefoglaljam,¹⁸ így csupán pár kiragadott elemre utalhatok. A legfontosabb mindenképpen az, hogy a mai közvélemény alig-alig van tudatában annak, *mennyire keveset ismer abból a fejlődésből, ami a pszichiátria területén az utóbbi másfél évszázad során végbement* – és így képtelen megítélni, milyen végtelenül keveset tudtak erről a „legnagyobb magyar” kortársai, és sajnos majdhogynem ugyanígy semmit a kérdéssel azóta foglalkozó történészek és laikusok. Csak egyetlen példa: a közvélemény által az elmekörtani jelenségekre használt kifejezések sok esetben nem azonosak a szakma saját nyelvhasználatával. A mindennapi beszédben pl. különbséget teszünk a „lelki betegség” és az „elmebetegség” fogalmi között, az előbbit valami enyhébb dolognak képzelve, és csupán az utóbbihoz társítva a „bolondság” klasszikus jellemzőit. Ennek a megkülönböztetésnek azonban orvosilag nincs értelme: a emberi szervezetben ugyanaz a „mechanizmus” felel mind az idegrendszer, mind az agyi tevékenység működéséért, így ezek zavarait is csak együtt lehet értelmezni, vizsgálni. Közismert laikus elnevezés a lelki problémák traumatikus jelentkezésének megjelölésére az „idegösszeomlás” kifejezés. Am az orvosi szaknyelvben ez sem létezik: a szakember inkább krízisekről, válsághelyzetekről beszél. Például az a két kijelentés között, hogy valakinek „idegösszeomlása van”, vagy „kitört rajta az elmebetegség”, orvosi értelemben nincs semmi különbség. A mindennapi nyelv azonban nagyon is éles határvonalat húz közöttük: idegi problémája ugyebár bárkinek lehet (főleg a mai világban!), ám elmebeli problémája csak keveseknek van, mert az köznyelvünkben – és így közgondolkodásunkban, mint fentebb utaltunk rá – a „megbolondulás”, vagyis a téveszmék, alaptalan kényszerképzetek, a zavart és logikátlan viselkedés szinonimája. Vagyis röviden: *elmebetegnek* csak a skizofrén beteget tekintik, míg a mánia, depresszió, hisztéria, melankólia kórképeit a *lelki betegség* kategóriájába sorolják, és így kivonják a klasszikus „bolond” minősítése, bélyege alól.

Nem folytatom tovább: az elmondottaknak a Széchenyi-irodalom problémáival való összefüggése így is teljesen világos. Tarics Péter fentebbi álláspontja tehát – röviden: Széchenyi nem volt elmebeteg, hanem idegösszeomlása volt – *orvosilag egyszerűen értelmetlen*. Mi téveszt meg mégis sokakat, hogy tollforgató értelmiségi létükre folyton elkövetik a legelemibb hibát: véleményt mondanak arról, amiről valójában fogalmuk sincs? Bizonyára az, hogy még azzal sincs tisztában a közvélemény, hogy mennyire nem tud semmit! Például azok az eseteírások, amelyek arról számolnak be, hogy az elmebetegségek egy részénél ún. feltisztulási periódusok váltják a rohamok időszakát, csak a 20. században szaporodtak meg annyira, hogy ezek alapján immár bizonyosan kijelenthető: Széchenyi nem gyógyult meg az 1850-es évek második felében, csupán ilyen feltisztulási periódust élt meg Döblingben. És ezt annál könnyebb volt gyógyulásnak hinni, mert azt már ma is kellő bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a gróf lelki baja – az 1848–1851/56 közötti szakaszt kivéve – nem érintette a logikáját és a memóriáját. Ez okozta pl. olyan jeles tekintély csalatkozását is, mint Deák Ferenc, aki Marienbadba menet, 1857 júliusában járt Döblingben, és úgy

látta: a gróf „esze járása éppen olyan, mint előbb volt, előadása éppen olyan érdekes”.¹⁹ Ezt azonban csak azok hitték, akik nem vele éltek, hanem csupán meglátogatták a szanatóriumban. Az orvosi följegyzések elfogulatlan áttekintése nem hagy kétséget aziránt, hogy a gróf természetesen továbbra is beteg maradt, csak éppen ennek sajátosságai nem zárták ki a magas színvonalú politikai-értelmiségi munkát. Nem a politikai gondolkodása volt „zavaros”, „bolond” – hanem a viselkedésében, hangulati világában, indulatai hullámmásában maradtak meg továbbra is bizonyos kóros elemek.

Mindezt azért kellett röviden érinteni, mert szétválaszthatatlan kapcsolatban áll jelen írásom utolsó kérdésével. A fentiekben áttekintettük annak érveit, miért gondolják azt a történészek, hogy *Széchenyi István szinte bizonyosan öngyilkos lett az 1860. április 8-ra virradó éjszakán*. (Azért csak „szinte”, mert a bizonyítékok értelemszerűen csupán közvetettek lehetnek.) Ám végül adódik a végső kérdés: *mit tudunk arról, hogy mi volt tettének kiváltó oka?* Nos, az orvostudomány szerint teljességgel elképzelhetetlen, hogy egy olyan jelentőségű életseményt, mint a pszichés betegség, mellőzni lehetne egy olyan horderejű személyes döntés magyarázatánál, mint az öngyilkosság. Ám ennél sokkal tovább nemigen jutunk, mert a „hogyan, miképp, mennyire?” stb. kérdésekre csupán a pontosabb diagnózis ismeretében lehetne valamiféle feleletet adni – ám ezzel egyelőre nem rendelkezünk.

Jelenleg tehát betegség és öngyilkosság összefüggéséről a következőket mondhatjuk: a korábbi történészgenerációk Angyal Dávidtól Kosáry Domokosig sok fontos adatot tártak fel, amelyek valóban azt valószínűsítik, hogy 1860 tavaszán, egészen az utolsó két hétig, *Széchenyi politikailag és hangulatilag nem készült a halálra: szembeszállt az önkényuralommal, érzékelte annak megingását, sőt válságát, és nem ejtették kétségbe a hatalommal való hazai erőszakos szembeszegülés hírei sem*. Ebből vonták le azt a logikus következtetést: az öngyilkosság oka nem önmagában a betegség volt, hanem inkább az, ahogy a bécsi udvar – elsősorban az állami elmeógyógyintézetbe való átszállítással fenyegetőzve – mintegy belekényszerítette a betegségre folytán valóban gyengébb ellenállású férfit a tragédiába. Mai pszichiátriai tudásunk alapján azonban valószínűleg több fenntartással kell fogalmaznunk. *Lehet tehát, hogy a legnagyobb magyar öngyilkossági elhatározásába vastagon belejátszottak a tettét megelőző események, a házkutatás és az állami elmeógyógyintézetbe való átszállítással való fenyegetés. Ám minden további nélkül lehetséges az is, hogy mindennek az égvilágon semmi köze nem volt a végső tethez, és az kizárólag elmeállapota újabb, a külső körülményektől teljesen független elsötétülésének, vagyis lelki betegségének volt egyedüli belső következménye*. Ezt a dilemmát nem lehet ma egyértelműen eldönteni – és nemigen várható olyan újabb forrásanyag felbukkanása, ami a pontosabb válaszadást lehetővé tehetné.

E ponton röviden utalunk kell arra is, hogy honfitársaink egy jelentős csoportja bizonyos ideologikus előfeltevések miatt képtelen elfogadni az öngyilkosság tényét, illetve ezzel kapcsolatban a pszichiáterek álláspontját. Mivel az „elmebetegség” köznap fogalmához a „zavaros bolondság” állapotát társítják, a „legnagyobb magyar” iránti tiszteletük és erkölcsi elköteleződésük zárja ki az orvosi vélemények érdemi mérlegelését. Sőt ez a morális ragaszkodás sokaknál kifejezetten hitszerű, vallásos szerkezetű viszonyra alakul, vagyis Széchenyit valamiképp a nemzetvallás modern szentjének tekintik – márpedig a „szent” a maga klasszikus fogalma szerint nem lehet egyben „bolond” is. Ráadásul *a szentek sosem lesznek öngyilkosok!* Ez a szemléletmód a Széchenyi-kultusz egyik érdekes kísérőjelensége, amelynek működését a valláspszichológia segít jobban megérteni – de itt szintén nincs mód bővebben kifejteni.²⁰

A döblingi elmeógyógyintézet lakójának meggyilkolása – pontosabban az erre vonatkozó hagyományanyag – ma már nem a köztörténetírás, hanem a történeti-politi-

kai folklór, a kultusztörténet, illetve a nemzeti tudat rögeszméit elemző eszmetörténet vizsgálati körébe tartozik. Az ember meghalt, de az élő Széchenyi története, az újkori magyar történelem talán leghatásosabb mítosza elindult hódító útjára. Ennek megfelelően ma alapvetően két Széchenyi-kép él a magyar emberek gondolatvilágában. Az egyik a *mitikus Széchenyi*, a tévedhetetlen hőrosz, aki mindent tudott, és mindent előre tudott, és akit úgy kell követni, ahogy a hívő követi a szentet. Nem kétséges, hogy a modern szent kultuszának nagyon pozitív szerepe is lehet egyes közösségek életében és működésében. Ám napjainkban némely honfitársunk mély missziós hevülettel prédikálja a mitikus Széchenyi új evangéliumát. Ha hívő keresztény az illető, akkor minden bizonnyal lenyűgözi az a különleges párhuzam, hogy amiként a szent hagyomány szerint egykor a Megváltót meggyilkolták a gonoszok, látszólag ugyanígy ölték meg a magyarok Messiását a bécsi udvar ügynökei. Számára így a halál tényeit fölülírja a hitélmény nagyszerűsége – új valóság keletkezik, amelynek híveként már nem hatnak rá a tudomány által igazolt tények.

A másik kép a *történelmi Széchenyi* alakja, egy hús-vér emberé, aki az életnek – kedvenc költőjével, Berzsenyi Dániellel szólva – „megcsókolgatta rózsját, megizzadta vaspályáját”. Sokszor bizonyult gyarlónak, sokszor hibázott, ezek miatt gyakran – nemegyszer túlságosan is – ostorozta önmagát, ám egyben kivételes zseni is volt, a magyar polgári átalakulás első programadó egyénisége. Ráadásul még beteg is volt – ám ez a beteg ember mégis a legnagyobb emberi tette volt képes: bebizonyította, hogy nincs olyan emberi nyomorúság, amelyből ne lehetne valami értékeset tenni azért a közösségért, amelyhez tartozunk.

■ JEGYZETEK

1. „Diszharmónia és vakság”. Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai. Vál., jegyz. Fenyő Ervin. Helikon Kiadó, Bp., 1988. 288, 291.
2. Kacziány Géza: Széchenyi meggyilkoltatása 1860. április 8-án. Országos Habsburg Ellenés Liga [Bp., 1931] 7.
3. Kosáry Domokos: Széchenyi Döblingben. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1981. 228–248; Amelie Lanier: Széchenyi István és Széchenyi Béla cikkei a Timesban 1859–1862. Kossuth Klub, Bp., 2011. 12.
4. Kacziány 1931. 7.
5. Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk. Angyal Dávid. Pesti Lloyd Társulat, Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1925.
6. Kacziány 1931. 11.
7. „Diszharmónia...” 1988. 282–286.
8. Csorba László: Széchenyi István. 3. kiadás. M-érték Kiadó, Bp., 2010. 331.
9. „Diszharmónia...” 1988. 259.
10. Kacziány 1931. 16.
11. Csorba 2010. 333.
12. Kosáry 1981. 210–212, vö. Lanier 2011. 12.
13. Kacziány 1931. 3–4.
14. Csorba László: Széchenyi, az istenkereső. In: Magyar Nemzeti Múzeum. Konferencia-füzetek I. Széchenyi. Történet-sz-muzeológus konferencia előadásai. Sopron, 1991.
15. Szeredy József: Egyházjog különös tekintettel a magyar Szent Korona tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra. II. Pécs, 1874. 1235.
16. Tarics Péter: Aki Európából (is) látta Magyarországot. Gróf Széchenyi István tekintete. Püski Kiadó, Bp., 2010. 108, illetve 95–96.
17. Uo. 126.
18. Lásd erről bővebben Csorba László: A beteg Széchenyiről. Magyar Tudomány 2010. 12. 1458–1466.
19. Idézi Kosáry 1981. 117.
20. Lásd erről bővebben Csorba László: A bizonyosság örök sóvárgása. Gondolatok Széchenyi búvköréről. Soproni Szemle 2011. 2. 171–187.